

Levchenko I. The development of Microbiology in Ukraine by the efforts of members of the Kyiv Association of doctors.

The article analyzes the scientific and practical activities in the field of Microbiology by members of the medical societies of Kyiv in the second half of XIX – early XX century. based on the analysis of legislative documents, archival materials, and medical periodicals.

The article describes the most important theoretical and practical aspects of Microbiology, which were laid by scientists medical centers of Kyiv region. The rich factual material shows the development of Microbiology which stood at the origins of eminent scientists – Professor L.S. Tsenkovsky, winner of the Nobel prize. And. Swordsmen, academician D.K. Zabolotny, Professor G.M. Minch, Professor A.D. Pavlovsky. There was highlighted the participation of the members of the Kiev medical societies in conducting research that contributed to the development of microbiological knowledges.

It was also showed how members of the medical centers get acquainted with world achievements in Microbiology, and applied them in their practice at home. The article analyzes the scientific reports of members of the Societies microbiological scope of medical knowledge.

Keywords: *Microbiology, medical societies, medical centers of Kyiv region, scientific research, scientific achievements.*

Одержано 17.02.2017.

УДК 631.117.4 (477.52):001.89(091)«1905–1928»

Ольга Белова
(Київ)

СУМСЬКЕ ДОСЛІДНЕ ПОЛЕ: ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ (1905–1928 рр.)

Метою статті є дослідження еволюції становлення Сумської сільськогосподарської дослідної станції, її дослідного поля та системи досвідних полів селянських і поміщицьких господарств Сумського, Лебединського і Охтирського повітів Харківської губернії в 1905–1928 рр. Дослідження проводилося на основі методів конкретно-історичного та проблемно-хронологічного аналізу з використанням архівних джерел, зібраних у музеї історії сільськогосподарської дослідної справи Інституту сільськогосподарства Північного Сходу Національної академії аграрних наук України.

Висвітлено запропоновані вченими підходи до організації дослідного поля. Приведені основні відомості про стан розвитку сільського господарства в Сумському повіті Харківської губернії початку ХХ-го ст. Висвітлена роль видатних вчених Д.М. Прянішнікова, А.С. Зайкевича, В.І. Сазанова в організації дослідної справи на Сумщині.

Ключові слова: *сільськогосподарська дослідна справа, Сумська сільськогосподарська дослідна станція, дослідне поле.*

Агрономічна наука в Україні має багатовікову історію. Важливим її елементом залишається формування і розвиток системи поширення сільськогосподарських знань з метою підвищення рівня знань сільськогосподарських товаровиробників. Аналіз сучасного стану розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні підтверджує, що основним його елементом має бути система поширення сільськогосподарських знань, які напрацьовує аграрна наука. Актуальність статті полягає у висвітленні історичних процесів формування наукових сільськогосподарських шкіл, запровадження системи розповсюдження сільськогосподарських знань на прикладі Сумського дослідного поля.

Поширення селянського руху в царській Росії в кінці ХІХ ст. сприяло організації Всеросійського Селянського союзу, місцеві комітети якого на початку минулого століття стали виникати і на території України. Програма Селянського союзу містила вимоги щодо скасування приватної власності на землю і переходу без викупу дворянських,

купецьких, казенних і удільних земель у користування всього народу. В Харківській губернії першими були організовані Сумська і Покошицька Селянські спілки в Сумському та Кролевецькому повітах.

У 1901 р. Вченим комітетом при Міністерстві землеробства і державного майна царської Росії було розроблене і прийняте «Положення про російські сільськогосподарські дослідні установи», в результаті якого дослідні станції і поля отримували пільги і права [9, с. 5].

У 1903 р. видатним організатором дослідної справи В.В. Вінером був розроблений і підтриманий Департаментом землеробства царської Росії проект порайонного вивчення сільського господарства. Згідно цього проекту передбачалось утворення ряду великих дослідних станцій в губерніях та повітових дослідних полів і станцій.

Харківське губернське земство прийняло рішення утворити губернську дослідну станцію в м. Харкові, а також повітові станції, в тому числі в м. Сумах (для лісостепової північної частини губернії).

Метою статті є відтворення методом конкретно-історичного та проблемно-хронологічного аналізу етапів зародження, становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи, системи дослідних полів на Сумщині.

У 1905 р. за клопотанням Сумського повітового земства Харківським губернським земством було виділено з державної казни 5 тис. рублів на закупівлю обладнання для Сумської сільськогосподарської дослідної станції та прийнято рішення про виділення щорічно 2 тис. рублів для її утримання. Прийнято вважати, що з цього часу Сумська сільськогосподарська дослідна станція розпочала свою діяльність при Сумській земській сільськогосподарській школі у с. Веретенівка Сумського повіту.

За три версти від тоді повітового містечка Суми була відведена земельна ділянка площею 8 десятин (площа в 1 десятину дорівнює 1,0925 га) та частина приміщення Сумської земської сільськогосподарської школи, що належала повітовому земству, для облаштування лабораторії станції. Першим керівником дослідної станції з жовтня 1905 р. було призначено М.А. Єгорова – викладача Сумської сільськогосподарської школи, який очолював станцію до вересня 1908 р.

З весни 1906 р. у складі дослідної станції почало функціонувати метеорологічне відділення. Тоді ж за рішенням сесії земського зібрання Сумська сільськогосподарська дослідна станція була відокремлена від сільськогосподарської школи.

У 1908 р. Харківським губернським земством був розроблений проект мережі дослідних закладів для обслуговування всієї губернії, і у відповідності з ним Сумська сільськогосподарська дослідна станція була наділена функціями обслуговування 3-х повітів Харківської губернії – Сумського, Лебединського і Охтирського. За цим проектом земельна ділянка станції збільшена до 50 десятин [2, с. 3].

У 1910 р. площа дослідного поля станції становила вже 61 десятину. З цього часу станція набула вищого статусу – Сумської сільськогосподарської дослідної станції Харківського губернського земства. Очолив її відомий вчений, учень професора Д.М. Прянішнікова Віктор Іванович Сазанов, який раніше керував агрохімічною лабораторією Іванівської сільськогосподарської дослідної станції. Фактично формування дослідного поля, колективних дослідів, започаткування дослідницької наукової школи відбулось за ініціативи і під керівництвом В.І. Сазанова. Він очолював Сумську сільськогосподарську дослідну станцію до 1920 р.

Столипінська реформа аграрного сектора прискорила процес переходу сільськогосподарського виробництва Сумщини на індустріальну основу. В промисловості краю переважали галузі з переробки сільськогосподарської сировини. Найбільш якісних змін зазнала харчова галузь, особливо цукрова промисловість. Сумщина перетворилась на один з головних регіонів не лише України, а й усієї імперії з виробництва цукру. За спостереженнями вчених Сумської сільськогосподарської дослідної станції, вирощування

цукрового буряку було найбільш витратним серед традиційних сільськогосподарських культур, проте і найбільш дохідним – 109 рублів з 1 десятини [4, с. 18]. На весь світ прославилися знамениті сім'ї цукрозаводчиків і меценатів Сумщини – Харитоненків і Терещенків.

До 1912 р. було завершено будівництво адміністративного корпусу та допоміжних приміщень станції в с. Сад Сумського повіту і розпочалась активна дослідницька діяльність. Перші досліди відображали важливість впливу сівозміни, парів, попередників, строків посівів та удобрення органікою на урожайність основних культур – пшениці, жита, вівса, картоплі, цукрового буряку. Досліджувалась також сортова агротехніка.

Не вдаючись глибоко в наукову складову дослідів слід відмітити, що їх основною метою було вивчення закономірностей в природі, напрацювання вихідного матеріалу сільськогосподарських культур з новими якостями, що дозволяли підвищувати продуктивність сільськогосподарського виробництва.

Варто зазначити, що за даними досліджень станції, середня врожайність основних сільськогосподарських культур на Сумщині в 1906–1910 рр. була досить низькою і становила (в пудах з 1 десятини): озимого жита – 65,3; озимої пшениці – 70,2; ярої пшениці – 58,5; вівса – 66,2; ячменю – 62,4; гречки – 46,4; проса – 56,5; соняшника – 60,9; цукрового буряку – 984,5; картоплі – 621,1 [4, с. 12] (пуд – одиниця ваги, дорівнює 16,3805 кг).

Велика перенаселеність Сумського повіту того часу (92 людини на 1 кв. км.) і пов'язана з цим земельна малозабезпеченість (на одного жителя припадало лише 0,88 десятини землі) змушували губернську владу шукати шляхів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва для забезпечення перш за все населення міст і сіл регіону продуктами харчування. Це в свою чергу позитивно вплинуло на формування дослідної справи, організацію Сумської сільськогосподарської дослідної станції та дослідного поля.

Враховуючи те, що селянські та поміщицькі земельні ділянки відрізнялись величинами, станцією досліджувалися коливання врожаїв при різних площах посівів і різних сівозмінах. У 1911 р. дослідне поле станції тільки по посівах вівса включало 959 дослідних ділянок з різними сортами і технологіями. Дослідне поле складалось із великих (3*20 сажнів) та малих (3*10 сажнів) ділянок. Вони розділялись захисними полосами шириною в 3 сажні (сажень – одиниця виміру відстані, 1 сажень = 2,134 метра) [4, с. 28].

Результати досліджень станції та їх популяризація стали основою для подальшого її розвитку. Постановою Харківських губернських земських зборів у 1912 р. була створена авторитетна комісія з представників Харківської земської управи, повітових управ Сумського, Лебединського й Охтирського повітів, провідних дільничних агрономів Харківщини, яка в березні 1913 р. розглянула та затвердила програму роботи Сумської сільськогосподарської дослідної станції на перспективу. Варто зазначити, що в дебатах по проекту програми, яка включала проведення дослідів по 11 групах сільськогосподарських культур, активну участь прийняли такі відомі вчені як М.М. Вольф, В.Я. Юр'єв, Б.К. Енкен та ін. [5, с. 14].

Дослідниками постійно наголошувалась також важливість галузі тваринництва для розвитку рослинництва. На той час у розрахунку на 100 десятин землі в Сумському, Лебединському та Охтирському повітах нараховувалось худоби: коней – 18, великої рогатої худоби – 17, овець – 17, свиней – 12 [4, с. 18]. Це дозволяло вносити по 2400–2600 пудів гною на 1 десятину посівів. У той же час станцією досліджувались і питання кормовиробництва – для забезпечення розвитку галузі тваринництва.

Персонал Сумської сільськогосподарської дослідної станції у 1913 р. складався із 5 осіб: В.І. Сазанов – завідуючий дослідною станцією, І.М. Фомічов – помічник завідуючого, С.Л. Панченко – метеоролог, Д.М. Баранов – агроном, І.В. Тутко –

конторщик. Окрім цього річним практикантом від Департаменту землеробства працював студент Київського політехнічного інституту Д.І. Привалов, літніми практикантами працювали: слухачка Московських Голіцинських сільськогосподарських курсів А.Л. Маслова та слухач Петербургських сільськогосподарських курсів А.П. Вакуленко [6, с. 5].

З весни 1913 р. дослідна станція розпочала широкомасштабні дослід з ярими культурами на своєму дослідному полі, а восени розпочалось облаштування ботанічного саду.

У 1914 р. станція запрацювала в повному обсязі у складі: лабораторії, ґрунтового музею, метеорологічної станції, вегетаційного будиночку, ботанічного саду і дослідного поля. Була організована мережа колективних дослідів у Сумському, Лебединському та Охтирському повітах.

«Без пробы, без испытанія впредь не скажешь, где и какое растение даст лучший урожай: для всего нужна проба, опыт, отсюда и возникло название: «опытное поле и станция». Опыты в поле должны повторяться много лет подряд, так как год на год не похож. Чтобы разобраться в результатах опытов, понимать их, нужны многие вспомогательные работы: надо определить влагу в земле, надо следить за погодой, отмечать тепло, количество дождя, необходимо испытывать удобрения и почву в лаборатории, нужны специальные постройки, приспособления, а главное, необходимы специально научно подготовленные люди. Все это не под силу отдельным хозяевам, а потому опытные поля и станции устраиваются или государством или земством» [7, с. 3].

Було закладено 13 груп дослідів:

1. Значення глибини оранки під озимину, буряк і ярину.
2. Органічні та мінеральні добрива. Їх дія на озиме жито.
3. Місце внесення органічних добрив у 4-пільній сівозміні.
4. Способи внесення фосфорнокислих добрив під цукрові буряки.
5. Беззмінна культура цукрового буряку і 2-пільні сівозміни з нею.
6. Зайняті пари і кормовиробництво.
7. Сорти однорічних кормових трав.
8. Сорти кукурудзи.
9. Багаторічні кормові трави на схилах.
10. Вплив попередників на врожай пшениці.
11. Сорти картоплі.
12. Сорти озимої пшениці.
13. Культура озимої вики.

У 1914–1915 рр. розпочався другий етап роботи колективних дослідів (їх ще називали колективними досвідами), суть яких полягала в якомога ширшому залученні сільськогосподарських колективів Сумщини до закладки дослідів у своїх господарствах. Ідея щодо колективних дослідів у зоні впливу Сумської сільськогосподарської дослідної станції не нова. Дослідна справа в Харківській губернії була започаткована ще в 1890-х рр., коли створювалася мережа дослідних полів Харківського товариства сільського господарства під керівництвом професора А.Є. Зайкевича.

Наукові підходи керівника станції В.І. Сазанова щодо організації ведення дослідної справи мали позитивні наслідки. На дослідні поля стали приїздити як індивідуальні, так і групові відвідувачі – дільничні агрономи, місцеві поміщики і селяни. На станції вівся облік відвідувачів – за 10 місяців 1914 р. таких відвідин зареєстровано 212. Відвідувачі ставали в чергу, щоб придбати якісне насіння станції тих сільськогосподарських культур, які їх цікавили, і посіви яких вони вивчали на дослідних полях. В червні-липні 1914 р. станцією були організовані колективні ознайомлення повітових агрономів і селян з досвідами станції. Серед заходів з популяризації дослідної

справи варто відмітити активну участь станції в сільськогосподарських виставках у Сумах та Лебедині, організованих сільськогосподарськими товариствами [7, с. 7].

За ініціативи Сумської сільськогосподарської дослідної станції скликали нараду, учасниками якої були представники повітових сільськогосподарських товариств, дослідники та земельні й агрономічні робітники Харківської губернії. Нарада розглянула та затвердила програму колективних дослідів; місцеві громадські та земські установи надали матеріальну допомогу, яка в додаток до асигнувань Департаменту Хліборобства дала можливість у 1914 р. приступити до закладки дослідів. Було закладено 76 дослідів під озимину, з яких 56 – в селянських господарствах, а 20 у поміщицьких. Об'єктивні причини, пов'язані з початком Першої світової війни, не дозволили розвинути розпочаті дослідження, і досліди припинились у 1915 р. – однорічним обліком дослідів з озиминою. Негативний вплив на діяльність станції зумовили також і буремні події Української революції (1917–1921 рр.).

Третя фаза розвитку колективних дослідів була продовжена в 1925 р., коли Сумська станція відновила свою діяльність та заклала в окрузі 103 дослідні ділянки за різними напрямками випробувань. З цього часу розпочинається швидкий розвиток мережі колективних дослідів на Сумщині. У 1926 р. було закладено 209 колективних дослідів, у 1927 р. їх нараховувалось уже 431, а в 1928 р. – 1069. Досліди закладалися в господарствах різних типів – бідняцьких, середняцьких і колективних (колгоспах). При цьому більшість дослідів (75%) було закладено працівниками дослідної станції [1, с. 40].

Поширення мережі колективних дослідів підкреслює неперебільшений інтерес землевласників до них, а також усвідомленість ними важливості дослідної справи. У Сумському, Лебединському й Охтирському районах, де проводилось найбільше дослідів, були організовані сільськогосподарські гуртки селян-дослідників. На дослідних ділянках цих районів у 1928 р. урожайність сільськогосподарських культур уже становила: по озимині (пшениця, жито) – 17–20 ц/га, по картоплі – 39–69 ц/га, по цукровому буряку – 269–287 ц/га [1, с. 36–41].

На основі викладеного можна зробити висновок, що сільськогосподарська дослідна справа, дослідні поля як елементи системи наукових досліджень та поширення сільськогосподарських знань на теренах Сумщини пройшли довгий і нелегкий шлях становлення і розвитку. Дослідниками Сумської сільськогосподарської дослідної станції отримані вагомі результати в селекції, насінництві основних культур, у розповсюдженні галузевих знань. Традиції, започатковані науковцями станції і сьогодні продовжуються колективами Інституту сільського господарства Північного Сходу (с. Сад Сумського району) та Інститутом луб'яних культур (м. Глухів Сумської області) Національної академії аграрних наук України. В Інституті сільського господарства Північного Сходу НААН створено музей дослідної справи. З високим професіоналізмом і любов'ю до історії дослідної справи знайомить гостей установи колишній директор, а нині – головний науковий співробітник інституту кандидат сільськогосподарських наук Бондаренко Микола Павлович. Історія дослідної справи знайшла своє продовження в сучасних наукових розробках з питань землеробства, рослинництва і тваринництва вчених Інституту сільського господарства Північного Сходу Національної академії аграрних наук України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко П.П. Сумська с.-г. досвідна станція. Колективні досвіди 1928 року. Під редакцією директора станції І.М. Фомічова. Суми, 1929. 245 с.
2. Єгоров М.А. Сумская сельско-хозяйственная опытная станция. Отчетъ за первый годъ существованія. Сумы: Типо-литографія П.Н. Пашкова, 1907. 197 с.
3. Сазановъ В. Обзоръ работъ Сумской сельско-хозяйственной опытной станціи съ 1906 по 1910 годъ. Сумы: Типографія И.Г. Ильченко, 1911. 268 с.

4. Сазановъ В. Труды Сумской сельско-хозяйственной опытной станции. Выпуск 1-ый. Проект программы работ опытного поля. Сумы: Типо-литография П.Н. Пашкова, 1913. 26 с.
5. Сазановъ В. Труды Сумской сельско-хозяйственной опытной станции. Выпуск 4-ый. Отчет о деятельности Сумской с.-х. опытной станции за 1910–1911–1912 годы. Сумы: Типо-литография П.Н. Пашкова, 1913. 64 с.
6. Сазановъ В. Труды Сумской сельско-хозяйственной опытной станции. Выпуск 4-ый. Отчет о деятельности Сумской с.-х. опытной станции за 1913 годъ. Сумы: Типо-литография П.Н. Пашкова, 1915. 57 с.
7. Сазановъ В. Краткое сообщение о результатахъ полевыхъ опытовъ въ 1914 г. Сумы: Типо-литография П.Н. Пашкова, 1914. 105 с.
8. Сазановъ В., Фомичевъ И. Сумская сельско-хозяйственная опытная станція. Результаты опытов 1911–1916 гг. Выпуск 12-ый. Сумы: Типо-литография П.Н. Пашкова, 1917. 36 с.
9. Франкфурт С.Л. Желательные взаимоотношения между опытными учреждениями // Труды по сельскохозяйственному опытному делу. Санкт-Петербург: Тип. М.П. Фролова, 1914. Вып. 1. 282 с.

REFERENCES

1. Grinchenko P.P. Sumskaia s.-kh. dosvidna stantsiia. Kolektyvni dosvidy 1928 roku. Pid redaguvannyam dyrektora stntsii I.M. Fomichova. Sumy, 1929. 245 s.
2. Egorov M.A. Sumskaia selsko-khozyaiystvennaya opytная stantsiia. Otchet za pervyi god sushchestvovaniia. Sumy: Tipo-litografiia P.N. Pashkova, 1907. 197 s.
3. Sazanov V. Obzor rabot Sumskoii selsko-khozyaiystvennoii opytoty stantsii s 1906 po 1910 god. Sumy: Tipografiia I.G. Ilchenko, 1911. 268 s.
4. Sazanov V. Trudy Sumskoii selsko-khozyaiystvennoii opytной stantsii. Vypusk 1-yii. Proekt programmy rabot opytного polya. Sumy: Tipo-litografiia P.N. Pashkova, 1913. 26 s.
5. Sazanov V. Trudy Sumskoii selsko-khozyaiystvennoii opytной stantsii. Vypusk 4-yii. Otchet o deyatelnosti Sumskoii s.-kh. opytной stantsii za 1910–1911–1912 gody. Sumy: Tipo-litografiia P.N. Pashkova, 1913. 64 s.
6. Sazanov V. Trudy Sumskoii selsko-khozyaiystvennoii opytной stantsii. Vypusk 4-yii. Otchet o deyatelnosti Sumskoii s.-kh. opytной stantsii za 1913 god. Sumy: Tipo-litografiia P.N. Pashkova, 1915. 57 s.
7. Sazanov V. Kratkoe soobshchenie o rezultatakh polevykh opytov v 1914 g. Sumy: Tipo-litografiia P.N. Pashkova, 1914. 105 s.
8. Sazanov V., Fomichov I. Sumskaia selsko-khozyaiystvennaya opytная stantsiia. Rezultaty opytov 1911–1916 gg. Vypusk 12-yii. Sumy: Tipo-litografiia P.N. Pashkova, 1917. 36 s.
9. Frankfurt S.L. Zhelatelnyie vzaimootnosheniia mezhdou opytnymi ucherezhdениями // Trudy po selskokhozyaiystvennomu opytному delu. Sankt-Peterburg: Tip. M.P. Frolova, 1914. Vyp. 1. 282 s.

Belova O. Sumy experimental field: the evolution of formation (1905–1928s.).

The aim of the article is to study the evolution of the Sumy Agricultural Experimental Station, its research field and system of experiential fields of peasants and landlords' estates of Sumy, Lebedinsky and Akhtyrsky counties of Kharkov province in 1905–1928s. The study was based on methods of concrete historical and problem-chronological analysis using archival sources collected in the museum of history of agricultural research affairs of the Institute of agriculture of Northeast of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine.

Scientists' proposals to the organization of the research field were highlighted. Information about the state of agriculture in Sumy county of Kharkov province in the early XX-th century was showed. The role of prominent scientists D.M. Pryanishnikov, A.E. Zaykevycha, V.I. Sazanova was researched in the organization of the research affair in Sumy was highlighted.

Keywords: *agricultural experimental affair; Sumy agricultural experimental station, experimental field.*

Одержано 25.03.2017.